

KNJIŽEVNO-LJETOPISNO SVJEDOČANSTVO ISAIJE SERSKOG O MARIČKOJ BICI 1371.

Ilija Velev

Consequences of the Battle of the Maritsa River in 1371 represent a turning point for future civilizational and cultural processes in the Balkans. In historiography, little attention was given to this serious military victory of the Ottomans that marked the beginning of wider conquests and their rule over the Balkan peoples. This paper is dedicated to the chronicle of Isaiah of Serres about the Battle of the Maritsa River, which sheds light on the global processes that preceded it and those that followed. At the same time, the author gives a research portrait of the writer Isaiah of Serres.

Jedan od najznačajnijih događaja u srednjovjekovnoj istoriji Balkana je Marička bitka, koja se odvijala u noći između 25. i 26. septembra 1371. godine. Posljedice ovog istorijskog događaja imale su veliki uticaj na buduće društvene i kulturne odnose u životu balkanskih naroda, kada je nastupila i viševjekovna turskoosmanlijska vladavina. Kao vojnopolitička prethodnica Maričke bitke smatraju se pokušaji despota Jovana Uglješe i njegovog brata, kralja Dimitrija Vukašina da se suprotstave sve češćim vojnim napadima turskoosmanlijskih vojski u pograničnim prostorima Serske države, kada je došlo i do više oružanih napada na Svetu Goru i rušenja tamošnjih manastira. Od 1365. godine Serskim despotstvom (knjaževstvom) vladao je despot Jovan Uglješa, a kralj Dimitrije Vukašin je vladao tzv.

Prilepskom kraljevinom. Nastanak ovih dvaju lokalnih vladarstava na prostoru Makedonije bilo je posljedica slabljenja osvajanjima proširene srednjovjekovne srpske države nakon smrti cara Stefana Dušana 1355. godine. Tada je više moćnih feudalaca otkazalo pokornost novom srpskom prestolonasljedniku Stefanu Urošu (1355–1371) i formiralo posebne upravne teritorije, sa svojom samostalnom vladavinom. Veći dio makedonske teritorije već je bio podijeljen upravljanjem više lokalnih vladara, među kojima su se kao moćnije hrišćanske snage na Balkanu izdvojila makedonska vladarstva Jovana Uglješe i kralja Vukašina – sa istaknutim političkim i vojnim statusom samostalnih država.¹ Samostalnost Uglješine Serske države i Vukašinove Prilepske države odrazila se na i na crkvenom planu. Pritom je vladarstvo Jovana Uglješe prihvatilo Sersku mitropoliju za pomjesnu (titularnu) crkvu, a crkvena dijaceza u vladarstvu Dimitrija Vukašina se priklonila jurisdikciji Ohridske arhiepiskopije. Ovakve prilike na najimplicitniji način pokazuju da na političkom i na crkvenom planu dva samostalna vladarstva u Makedoniji nijesu predstavljala nastavak Dušanove srednjovjekovne srpske države. Odnosno, ona nijesu bila u savladarskom odnosu sa srpskim carem Stefanom Urošom, a i crkvene dijaceze njihovih vladarstava duhovno su se distancirale od jurisdikcije Pečke patrijaršije/arhiepiskopije. U prilog tome svjedoče i sačuvani izvori, koji potvrđuju da se niti despot Uglješa ni kralj Vukašin nijesu potpisivali kao „srpski vladari“.²

¹ Opširnije: Божидар Ферјанчић, *Деспоти у Византију и јужнословенским земљама*, Београд 1960; Георги Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, Београд 1965; Илија Велев, *Македонскиот книжевен XIV век*, Скопје 1996; Александар Атанасовски, *Македонија во XIV век*, Тетово 2009; i dr.

² Александар Атанасовски, *Македонија во XIV век*, Тетово 2009, str. 158–184.

Opasnost od sve agresivnijeg vojnog uzdizanja turskoosmanlijske države jednako je ugrožavala mirnu vladavinu Vizantije i svih ostalih vladarstava na Balkanu. Odraž globalne krize kod svih njih je uz neiskren vojni odnos jednih spram drugih, onemogućavao da dođe do dogovora o zajedničkom antiturskom savezu. Ipak, izvjestan korak ka tome je načinila Vizantija još 1364. godine, pokušavajući da postigne političko i crkveno pomirenje sa već moćnim lokalnim vladarstvom u Serskoj oblasti – kojom je prvobitno nakon smrti cara Dušana upravljala carica Jelena.³ Prethodno je do radikalnog narušavanja odnosa Vizantije i ratom proširene srpske države Stefana Dušana došlo 1346. godine, zbog samovoljnih srpskih odluka na Saboru u Skoplju – po kojima je Pećka arhiepiskopija uzdignuta u crkveni status patrijaršije, a srpski kralj bio krunisan za cara.⁴ Početni pregovori između vizantijskog Konstantinopolja i Serskog vladarstva carice Jelene 1364. godine bili su neuspješni. Nakon što je Serskim despotstvom samostalno zavladao Jovan Uglješa, uslijedili su novi pregovori Vizantije sa njim između 1366. i 1371. godine. Ovoga puta su vizantijski politički ciljevi da se gradi savezništvo za uspješno sprečavanje turskoosmanlijskih vojnih prodiranja bili podržani pokretanjem inicijative da se postigne crkveno pomirenje Vaseljenske patrijaršije sa dijacezom Serske mitropolije. Istraživanja su pokazala da serska dijaceza nije više bila pod direktnom jurisdikcijom Pećke patrijaršije, već je na izvjestan način djelovala crkveno samostalno. Potrebno je istaći da je na tamošnji duhovni život i na despota Uglješu izvjesni uticaj imao ohridski arhiepiskop Grigorij II. Pretpostavlja se da je on i posredovao prilikom razgovora o crkvenom pomirenju sa Vaseljskom patrijaršijom.⁵ Još je gramotom – pismom

³ *Византиски извори за историју народа Југославије*, том VI, Београд 1986, str. 573, fusnota 656.

⁴ Илија Велев, *Македонскиот книжевен XIV век*, Скопје 1996, str. 23–24.

⁵ Иван Снегаров, *История на Охридската архиепископия*, том 1, Второ фототипно издание, Софија 1995, str. 334–335; Јован Белчовски,

serskog despota Uglješe iz marta 1368. godine oficijelno najavljeno vraćanje Serske mitropolije pod jurisdikciju Vaseljenske patrijaršije u Carigradu. Uprkos tome je čak do maja 1371. godine trajala crkvenopolitička procedura da vasseljenski patrijarh potpiše i izda oficijelnu objavu za vraćanje serske dijaceze pod carigradsku (vizantijsku) jurisdikciju.⁶ Na samom početku pregovora o crkvenom pomirenju smijenjen je aktuelni serski mitropolit Sava, jer je bio rukopoložen od Pečkog patrijarha i srpskog sinoda. Njega je zamijenio mitropolit Teodosije porijeklom iz Makedonije, a u tom svojstvu je i realizovao crkveno pomirenje sa Vaseljenskom patrijaršijom.⁷ Ova sagledavanja nam daju za pravo da konstatujemo kako se crkveno pomirenje sa Vaseljenskom patrijaršijom odnosilo samo na dijecezu u granicama Serskog despotstva (knjaževstva), koja je bila crkveno nezavisna u odnosu na Pečku patrijaršiju. Dopunski dokaz za to je i saznanje da se sve do zgasnuća Vizantije 1453. godine, Vaseljenska patrijaršija pečkim poglavarima uvijek obraćala titulacijom arhiepiskopa – a ne patrijarha.⁸

Još septembra 1371. godine, postignuto crkveno pomirenje sa Vaseljenskom patrijaršijom ali i distancirani politički i crkveni odnosi Serskog despotstva sa nominalno srpskim vladarem Urošem (1355–1371), su podstakli despota Uglješu da vojno odvažno i samostalno krene u oružani pohod na Jedrene. U vojnom pohodu jedino mu se pridružio njegov brat kralj Vukašin, a Vizantija je sa oslabljenom moći ostala na distanci od ovih

Охридската архиепископија од основањето до паѓањето на Македонија под турска власт, Скопје 1997, str. 369; Александар Атанасовски, *Македонија во XIV век*, str. 182.

⁶ Димитрије Богдановић, *О измирењу српске и византијске цркве*. – У: *О кнезу Лазару*, Београд 1975, str. 81–90.

⁷ Александар Атанасовски, *Македонија во XIV век*, str. 182.

⁸ Иван Ѓуриќ, *Самракот на Византија – времето на Јован VIII Палеолог (1392–1448)*, Скопје 1992, str. 22, fusnota 39.

događaja čekajući vojno razrešenje, prema čijim posljedicama je trebalo da pozicionira sopstvene interese prema budućem globalnom uticaju. Združene vojne snage braće Uglješe i Vukašina krenule su u pohod na Jedrene, da direktno napadnu turskoosmanlijske vojne snage kako bi ih porazile i spriječile njihovo prodiranje u Makedoniju i šire na Balkanu.⁹ Zbog nedovoljne vojnotaktičke opreznosti lokalnih makedonskih vladara, u noći između 25. i 26. septembra 1371. godine njihove su se vojske našle u prepadu od malobrojnije vojske rumelijskog beglerbega Lala Šahin-paše. Tada je bio žestoko napadnut vojni logor Uglješe i Vukašina kod Černomena (odnosno Čirmena) na obali rijeke Marice, blizu Jedrena. Neočekivani turskoosmanlijski napad izazvao je veliku pometnju među hrišćanskim vojnicima, vojska je bila žestoko razbijena pri čemu su poginuli vladari Uglješa i Vukašin.

U istoriografiji je ovaj vojni događaj poznat kao Marička bitka, zato što su se borbena dještva odvijala na obali rijeke Marice kod Černomena. Pored toga što nije bilo riječi organizovanijoj i dugotrajnijoj formi vojnog obračunavanja snaga između turskoosmanlijske i vojski serskog despota Uglješe i pilepskog kralja Vukašina, ipak su tragične posljedice tzv. Maričke bitke postale sudbonosne za dalji opstanak srednjovjekovnih hrišćanskih država na Balkanu. Istovremeno je velika turskoosmanlijska vojna pobjeda kod rijeke Marice 1371. godine širom otvorila istorijska vrata za buduća balkanska osvajanja, gdje je uspostavljena i petovjekovna vladavina Turskoosmanlijske Imperije. Otuda i jasno posvjedočeni istorijskoj izazov prilikom Maričke bitke od prije 650 godina (1371–2021) ne predstavlja samo jednu od brojnih faktografija o oružanim borbenim obračunima, koji su se odvijali na prostoru Makedonije u

⁹ *Историја на македонскиот народ*. Том II. *Македонија под турска власт (од XIV до крајот на XVIII век)*. Редактор д-р Александар Стојановски. Институт за национална историја, Скопје 1998, стр. 9–12.

srednjovjekovnom periodu. Posljedično, Marička bitka je postala istorijski događaj od uticaja za razvoj budućih državno-političkih, civilizacijskih i kulturoloških slojeva šire na globalnom balkanološkom planu, ali i na lokalnom nivou – posebno na prostorima balkanskih zemalja.

Turskoosmanlijska pobjeda u Maričkoj bici i dalje vojno razaranje na teritorijama u Makedoniji kroz naredna desetljeća nagovijestilo je presudne događaje za razvoj budućih društvenih i civilizacijskih odnosa među narodima Balkana, ali i šire u Jugoistočnoj Evropi: Osvajanje najvećeg dijela Makedonije nakon bitke na Rovinama 17. maja 1395. godine; Prva turskoosmanlijska opsada vizantijskog Konstantinopolja 1422. godine; Pad Soluna 29. maja 1430. godine; Pad Konstantinopolja 30. maja 1453. godine i nestanak gotovo jedanaestovjekovne Vizantijske imperije; kao i pad crnogorske države Balšića (1360–1421) i Crnojevića (1451–1496) pod turskoosmanlijsku vlast 1496. godine – što je predstavljalo i osvajanje posljednje slobodne hrišćanske zemlje na Balkanu. Nadalje je beskompromisno najavljena buduća superiorna vladavina turskoosmanlijske imperije sve do nacionalnih oslobođenja naroda Balkana tokom XIX vijeka, kada dolazi do novih civilizacijskih, duhovnih i kulturnih transformacija.

Najprije odjek poraza hrišćanskih vojski predvođenih Jovanom Uglješom i Dimitrijem Vukašinom u Maričkoj (Černomerskoj) bici 1371. godine nije dobio odgovarajuću političku procjenu od strane Vizantije i od ostalih tadašnjih balkanskih vladara. Niko od njih nije ovaj događaj sagledao kao najavu pogubne sudbine hrišćanskih naroda na Balkanu, već su počeli da iskazuju interes da prošire sopstvena vladarstva teritorijama zemalja poginulih vladara Jovana Uglješe i Dimitrija Vukašina. Nakon turskoosmanlijskih osvajanja najvećeg dijela hrišćanskog Balkana krajem XIV i početkom XV vijeka, u samoj Vizantiji je jasnije prepoznato presudno značenje poraza i

ubistva despota Jovana Uglješe i kralja Dimitrija Vukašina u Maričkoj bici. Prvobitna nezainteresovanost Vizantije za ovu važnu vojnu pobjedu turskoosmanlijske vojske ipak je bila presudna da i u ljetopisnim zapisima vizantijski hroničari ne posvete dužnu pažnju događajima oko Maričke bitke. To je uslovalo da borbena dještva Maričke bitke dobiju samo propratna ljetopisna tumačenja, a ni u turskim ljetopisima o ovom događaju nije ostavljena koncentrisana doza veće sadržinske preciznosti.

Direktan odjek žestokog poraza i pogibije makedonskih vladara Jovana Uglješe i Dimitrija Vukašina u Maričkoj bici 1371. godine moće se naći u književno-ljetopisnom zapisu Isaije Serskog, odnosno svetogorskog monaha (inoka) Isaije. Pored toga što su njegova svjedočanstva iznešena književnoumjetničkim iskazima, ipak ovakav originalni sastav predstavlja konkretan izvor o Maričkoj bici iz vremena njenog odigravanja. Još je značajnije što je književno-ljetopisna sadržina pretočena u narativnu formu beletrizirane priče posredno nagovijestila i buduće „razaranje Makedonije od Turaka“. Zato se i u nauci ovaj književno-ljetopisni zapis naziva i *Priča o razaranju Makedonije od Turaka 1371. godine*. Na kakav god način, kod veoma malog broja vizantijskih i slovenskih savremenih pisaca toga vremena je pisano o posljedicama Maričke bitke. Tako je u 90-tim godinama XIV vijeka, u *Žitiju sv. Romula* monaha Grigorija opisano kako se među monasima na Svetoj Gori masovno pročulo o pogibiji serskog vladara Jovana Uglješe, pri čemu je među njih unijeta konfuzija i strah – a posebno među isposnike samotnjake. Zbog toga je više isposnika pustinožitelja napustilo Svetu Goru. Među njima i sv. Romul koji je sa svojim učenicima otišao sa Svete Gore u srpski manastir Ravanicu.¹⁰ Isto je tako i anonimni autor *Žitija sv. Nifonta* († 1411)

¹⁰ Ђорђе Трифуновић, *Писац и преводилац инок Исаија*, Крушевац 1980, str. 49.

posvjedočio o napadu na Svetu Goru od strane Turaka u periodu Maričke bitke, naglašavajući da su se zbog ubistva despota Uglješe nevjernici usudili da napadnu i utvrđenja oko svetogorskih manastira.¹¹ Istaći ćemo još i primjer iz 1408. godine, kada je i vizantijski imperator Manojlo II (1391–1425) ostavio pisana svjedočanstva o turskoosmanlijskim osvajanjima u periodu nakon Maričke bitke i pogibije serskog despota Uglješe.¹²

Istorijsko-ljetopisni zapis sa savremenim svjedočanstvima o borbenim događanjima tokom Maričke bitke 1371. godine ima dopunsko izvorno značenje, jer je bio napisan od svetogorskog monaha Isaije. On je bio blizak saradnik serskog mitropolita Teodosija, na čiji zahtjev je uradio izuzetno složen književni podvig – prvi slovenski prevod *Areopagitike* (zbornika sa tekstovima Pseudo-Dionisija Areopagite). Istovremeno je, po nalogu istog serskog mitropolita, svetogorski monah Isaija dao pregovarački doprinos za crkveno pomirenje između Serske mitropolije i Vaseljenske patrijaršije. Prema njegovom žitiju on je direktno učestvovao u pregovorima sa Vaseljenskom crkvom, uključujući i četvoricu svojih saradnika, sposobnih kaluđera: dvojicu vizantijskih Grka i dvojicu Slovena – vještih govornika i poznavalaca kanonskog prava, kao što je bio i Isaija.¹³ Takva

¹¹ Георги Острогорски, Света Гора после Маричке битке, *Зборник Филозофског факултета*, књ. XI-1, Београд 1970, стр. 277–282.

¹² Георги Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, Београд 1965, стр. 140.

Odmah nakon smrti despota Jovana Uglješe Vizantija je iskoristila situaciju da osvoji Sersku državu, a imperator Jovan V Paleolog je izdao specijalnu gramotu kojom je sina Manojla Paleologa postavio da upravlja povraćenim teritorijama Serske oblasti i Solunom.

¹³ Архим. Н. Дучић, Монографија Хиландара. V. Животопис старца Исаије који је живио у XIV вијеку, *Гласник Српског ученог друштва*, књ. 56, Београд 1884, стр. 67; Ђорђе Трифуновић, *Писац и преводилац инок Исаија*, Крушевац 1980, стр. 75–76.

pozicija je monahu Isaiji omogućavala da bude neposredno upoznat i sa glavnim događajima koji su se odvijali u Serskoj državi Jovana Uglješe, iz čega je proizašla i njegova inspiracija da ljetopisno i književno opiše žestoka borbena iskušenja povezana sa odvijanjem Maričke bitke 1371. godine. Motivisani i inspirativni stvaralački odnos monaha Isaije prema aktuelnom vojnom događaju svjedoči o istorijski sudbonosnom značenju Maričke bitke. Posljedice žestokog poraza hrišćanskih vojski bile su dalekosežne. Pritom, ne samo što je poginuo vladar Serske države u okviru koje se nalazila i Sveta Gora, već je direktno izgubljena nada za sprečavanje budućih inovjernih turskoosmanlijskih osvajanja i pustošenja u Makedoniji i šire na Balkanu.

U medievalistici se saznanja o književniku monahu Isaiji stiču posredno preko vizantijskogričkih i slovenskih svetogorskih akata. No, prije svega, njegova biografska i stvaralačka rekonstrukcija vrši se na osnovu kultno-legendarne sadržine žitija, koje je sastavio njegov anonimni učenik.¹⁴ Isaija je rođen početkom XIV vijeka (između 1300. i 1310. godine) u dijacezi Lipljanske eparhije na Kosovu i Metohiji, a osnovno monaško i književno iskustvo je stekao započevši monaški život u Osogovskom manastiru kod Krive Palanke u Makedoniji. Prije 1330. godine otišao je na Svetu Goru, nastavljajući duhovno i književno stasavanje u manastiru Hilandar kod igumana Arsenija. Nakon smrti igumana 1348. godine odlazi u

¹⁴ Jedini sačuvani i identifikovani prepis *Žitija Isajijinog* nalazi se u zborniku iz 40-tih godina XV vijeka, a rukopis se čuva u manastiru Hilandar, pod inv. br. 463. Pogledaj: Димитрије Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978, str. 177–178, op. brp. 463.

U naučnoj literaturi se uglavnom koriste njegova objavljivanja kod: Владимир Мошинъ, *Житие старца Исаяи, игумена Русскаго монастыря на Афоне*, *Сборникъ Русскаго археологическаго общества въ Королевстве Югослави*, том III, Белградъ 1940, str. 125–167; Ђорђе Трифуновић, *Писац и преводилац унок Исаяја*, Крушевац 1980, str. 69–77.

isposništvo sa svojim učenikom Silvestrom u svetogorski manastir Sv. Pavla. On ubrzo obnavlja iz ruševina bliski manastir Sv. Pantelejmona i u njemu nastavlja svoje duhovno smirenje, postajući njegov iguman. U periodu između 1353. i 1363. godine je odstupio sa dužnosti igumana putujući po različitim mjestima, da bi se ponovo vratio u isti svetogorski manastir, gdje je prema pretpostavkama i počinio poslije 1375. godine.

Kao važan prilog našim istraživanjima ističemo da se u drugoj polovini XIV vijeka Isajino djelovanje neposredno povezivalo sa duhovnim i kulturnim događanjima u Serskoj državi na prostoru Makedonije, a njegov je autoritet posebno došao do izražaja prilikom vladavine serskog despota Jovana Uglješe (1365–1371) i Teodosijeovog poglavarstva Serskom mitropolijom. Tada je kao samoupravna monaška cjelina i Sveta Gora ulazila u okvire Serske despotije (knjaževstva). Upravo se zbog toga imenu svetogorskog monaha Isaije pripisuje i atribucija Serski. Na Svetoj Gori monah i književnik Isaija Serski postaje vjerni protagonist isihazma, praktikujući preko isposništva isihastičku kontemplaciju. Upravo zbog toga je serski mitropolit Teodosije od njega tražio da uradi prvi slovenski prevod *Areopagitike* (Slova Pseudo-Dionisija Areopagite) sa tumačenjima Maksima Ispovjednika.¹⁵ Riječ je o zborniku sa teološko-dogmatskim i filozofskim ciklusom iz pet djelova, koji se pripisuje anonimnom autoru iz I vijeka – članu Areopaga i učeniku apostola Pavla. U izvornoj sadržinskoj formi odrazila se sinteza paganskog i hrišćanskog neoplatonizma, koja nas preko

¹⁵ Prve komentare sadržine *Areopagitike* u vidu sholija napisao je Jovan Sholastik – Ljestvičnik (579–649), a svoja dopunska tumačenja priložio je i Maksim Ispovjednik (oko 580–662). U XII vijeku je izvršeno spajanje komentara dvojice pomenutih vizantijskih autora, koji su počeli da se navode samo kao autorstvo drugog tumača. Ovakva razvojna strukturna forma iz vizantijske književnosti poslužila je i kao izvor za prvi slovenski prevod koji je uradio Isaija Serski 1371. godine.

redakture Pseudo-Dionisija u prvoj polovini VI vijeka usmjerava prema potvrđivanju hrišćanskih filozofskih načela, a u dinamici duhovnih pokreta i učenja XIV vijeka je trebalo da potvrdi mitski ekspresionizam isihazma.

Pretpostavlja se da je Isaiji Serskom bio potreban duži period od najmanje tri godine da završi slovenski prevod izuzetno složenog teološkog djela, kao što je bilo *Areopagitika* Pseudo-Dionisija. To je i lično potvrdio u *Poslijeslovlju*, koje je napisao pošto je završio prevođenje: Книгоу же оубо сїю ст҃го дївнїсїа, г҃аглю, в добра оубо времена почах, егда бж҃ственых оубо цркви и г҃таа Гора раеви подобнѣ цвѣтахъ, пакже нѣкын садѣ, при источницѣхъ присно напаяемь. Сврших же тоу вь злѣише всѣхъ злыхъ времянь, когда егда вгнѣви Бѣ христїане западныхъ странѣ.¹⁶ („U knjigu ovu, svetoga Dionisija, velim, u dobra vremena, dakle, počeh, kada božanstvene crkve i Sveta Gora, raju podobije, cvetahu kao neki vrt kod izvora uvek napajan, a svrših tu u najgorim od svih zlih vremena, kada razgnevi Bog hrišćane zapadnih krajeva“).¹⁷ Tačnije, monah Isaija je radio na slovenskom prevodu djela Pseudo-Dionisija Areopagite u periodu nakon postavljanja Teodosija za serskog mitropolita mjeseca oktobra 1366. godine, pa sve do neposredno poslije Maričke bitke – posljednjih mjeseci 1371. godine. Slovenski književni prevod Isaije Serskog izrazio je visoku kulturnu i jezičku transformaciju prilikom prenošenja složenih filozofsko-bogoslovskih saznanja.¹⁸ Zbog toga je i počeo da se masovno

¹⁶ Боню Ст. Ангелов, *Из старата българска, руска и сръбска литература*. Книга II, София 1967, str. 159; Ѓорги Поп-Атанасов, Илија Велев и Маја Јакимовска-Тошиќ, *Творци на македонската литература (IX-XVIII век)*, Скопје 2004, str. 148.

¹⁷ Ѓорђе Трифуновић, *Писац и преводилац инок Исаија*, Крушевац 1980, str. 85.

¹⁸ Ѓорги Поп-Атанасов, Илија Велев и Маја Јакимовска-Тошиќ, *Творци на македонската литература (IX-XVIII век)*, Скопје 2004, str. 144.

prepisuje u slovenskim sredinama, pri čemu je u dosadašnjim istraživanjima identifikovano oko 80-tak prepisa u slovenskoj rukopisnoj tradiciji.¹⁹

Ovom prilikom ćemo se zadržati samo na najstarijem sačuvanom prepisu sa slovenskog prevoda Isaije Serskog, koji se čuva u Sankt Peterburgu – u Ruskoj nacionalnoj biblioteci, rukopisna zbirka A. Giljferding, pod br. 46. Imajući u vidu vodene znake papirnih listova u rukopisu iz oko 1370–1371. godine, Vladimir Mošin je prepis datirao od 70-tih godina XIV vijeka.²⁰ Među istraživačima se čak pretpostavljalo da rukopis predstavlja autograf Isaije Serskog, ili da je riječ o direktnom prepisu sa protografa.²¹ Naša istraživanja su pokazala da ovaj rukopis nije mogao biti autograf Isaije Serskog, iz jednostavnog razloga što se u njemu identifikuje najmanje troje prepisivača. Oni su bili savremenici i saradnici Isaije Serskog, a rukopis su prepisali na Svetoj Gori – vjerovarno u manastiru Hilandar, ili u manastiru Sv. Pantelejmon.²² Đorđe Trifunović ističe i

¹⁹ Красимир Станчев, Ареопагитскиот корпус в превода на Исаяя Серски. Археографски бележки, *Археографски прилози*, кн. 3, Београд 1981, стр. 145–152.

²⁰ Владимир Мошин, К датировке рукописей из собрания А. Ф. Гильфердинга Государственной Публичной библиотеки, *Труды Отдела древнерусской литературы*, XV, Москва-Ленинград 1958, стр. 409–417; V. Mošin et S. Traljić, *Filigranes des XIIIe et XIVe siècles*, I-II, Zagreb 1957, br. 5173; Ђорђе Трифуновић, *Писац и преводилац инок Исаяја*, стр. 34–38.

²¹ Vladimir Mošin, O periodizaciji rusko-južnoslavenskih veza, *Slovo*, br. 11–12, Zagreb 1962, str. 104; Владимир Мошин, Стил старе српске прозе, Во: Ђорђе Трифуновић, *Стара књижевност*, Београд 1972, стр. 177–178; Ђорђе Трифуновић, Зборник са делима Псеудо-Дионисија Ареопагита у преводу инока Исаяје, *Cirillomethodianum*, V, Thessalonique 1981, str. 167.

²² Илија Велев, *Македонскиот книжевен XIV век*, Скопје 1996, стр. 68; Илија Велев, *Историја на македонската книжевност*. Том 1. *Средновековна книжевност*, Скопје 2014, стр. 461–462.

pretpostavku da je možda i sam Isaija bio uključen kao jedan od rukopisaca najstarijeg prepisa njegovog slovenskog prevoda. Prije svega on misli na prevodno-redaktorske bilješke pisane sitnim pismom po marginama listova rukopisa, kojih obično nema u originalnim tekstovima sa slovima Pseudo-Dionisija Areopagite.²³ Treba istaći da je u sadržinskoj strukturi najstarijeg sačuvanog prepisa bio zastupljen i jedan originalni dio serskog filozofa Teodora Pedijasima, koji je bio savremenik Isaije Serskog. Naše su pretpostavke da se radi o djelu *O dvijema muzama* ovog serskog književnika i filozofa iz sredine XIV vijeka, a da je kao dopuna sastavu *Areopagitike* bio uključen još od strane Isaije Serskog, prevodeći ga sa vizantijsko-grčkog na slovenski jezik. Ovakav zaključak proizlazi i iz sadržine filološkog i istorijsko-ljetopisnog zapisa Isaijinog njegovom slovenskom prevodu, gdje navodi da *Areopagitika* nije bila njegov prvi slovenski prevod, već da je prije toga preveo i druge knjige.²⁴ Upravo mu je i radi njegove ranije stečene prevodilačke vještine serski mitropolit Teodosije naložio da samostalno prevede na slovenski izuzetno složena teološko-filozofska djela Pseudo-Dionisija Areopagite.

U nepoznatom periodu je najstariji prepis *Areopagitike* sa slovenskog prevoda (Giljferding br. 46) odnešen sa Svete Gore. Prema sadržini zapisa napisanog na unutrašnjoj strani zadnje korice saznaje se da je rukopis bio prepovezan 1579. godine od strane jeromonaha Josifa, porijeklom iz Priboja – koji se nalazi

²³ Види: Ђорђе Трифуновић, *Писац и преводилац инок Исаија*, str. 39–40.

²⁴ Илија Велев, *Македонскиот книжевен XIV век*, Скопје 1996, str. 68; Ѓорѓи Поп-Атанасов, Илија Велев и Маја Јакимовска-Тошиќ, *Творци на македонската литература (IX-XVIII век)*, Скопје 2004, str. 145;

Pretpostavlja se da je Isaija Serski preveo još i *Premudrog među Jelinima Livinija*, čija je djela sakupio i objavio tesalijski humanist Georgije Lekapen u prvim decenijama XIV vijeka.

u Srbiji, na tromeđi sa Crnom Gorom i Bosnom i Hercegovinom. U zapisu nije navedeno u kojem manastiru je je objavljeno prepovezivanje rukopisa, ali pretpostavljamo da je riječ o crnogorskom manastiru Sv. Arhandela Mihaila u današnjem mjestu nazvanom Luka pored sela Đurđevića Tara, na desnoj obali rijeke Tare – kod poznatog velikog mosta. Ovo mišljenje zasnivamo na osnovu kasnijeg zapisa iz 1711. godine, zapisanog rukom đakona Vasilija Pivca na unutrašnjoj strani prednje korice rukopisa. Sadržina zapisa potvrđuje da se početkom XVIII vijeka ovaj najstariji sačuvani prepis slovenskog prevoda slova Pseudo-Dionisija Areopagite čuvao u biblioteci navedenog crnogorskog manastira pored rijeke Tare, kada je njegov iguman bio Filotej.²⁵ Na osnovu toga se može konstatovati da je najkasnije u drugoj polovini XIV vijeka rukopis iz zbirke Giljferdinga br. 46 sa najstarijim prepisom slovenskog prepisa *Areopagitike* Isaije Serskog bio donešen u biblioteku manastira Sv. Arhandel Mihailo kod Đurđevića Tare u Crnoj Gori. Tamo je rukopis čuvan sve do 1857. godine, kada je već zapušteni crnogorski manastir posjetio ruski konzul u Bosni Aleksandar Giljferding, uzevši ga sa sobom zajedno sa drugim starim rukopisnim knjigama. O njegovoj ekspediciji i sakupljačkoj djelatnosti ostavio je i pisano svjedočanstvo, u kojem se potvrđuje da je rukopis iz Crne Gore, zajedno sa drugim važnijim rukopisnim pisanim spomenicima, odnio u Rusiju. Giljferding je zapisao i da je u trezoru zapuštenog crnogorskog manastira na rijeci Tari ostalo više rukopisnih knjiga, jer ih sve nije mogao sobom ponijeti. U putopisu Aleksandra Giljferdinga se navodi da su se manastir Sv. Arhandela Mihaila na rijeci Tari,

²⁵ Љуб. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*. Књига 1. Фототипска издања, Београд 1982, бр. 746, стр. 227; Љуб. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*. Књига 2. Фототипска издања, Београд 1983, бр. 2216, стр. 25.

kao i obližnji manastirski hram Dovolja, nalazili u Kolašinu.²⁶ U stvari, ruski putopisac je naveo imenovanje turske oblasti (kaza), koja je zahvatala širu oblast istoimenog grada u tom dijelu Crne Gore. Zbog toga neki istraživači nijesu precizirali lokaciju manastira Sv. Arhanđela Mihaila na rijeci Tari koji je Giljferding posjetio 1857. godine, navodeći pritom da se nalazio kod Kolašina.²⁷ Međutim, nakon što je 1999. godine obnovljen istoimeni manastirski hram kod Đurđevića Tare koji su Turci spalili još 1875. godine, razriješena su izvjesna dvoumljenja o identifikaciji ovog razvijenog crnogorskog duhovnog i skriptorskog književnog centra.²⁸

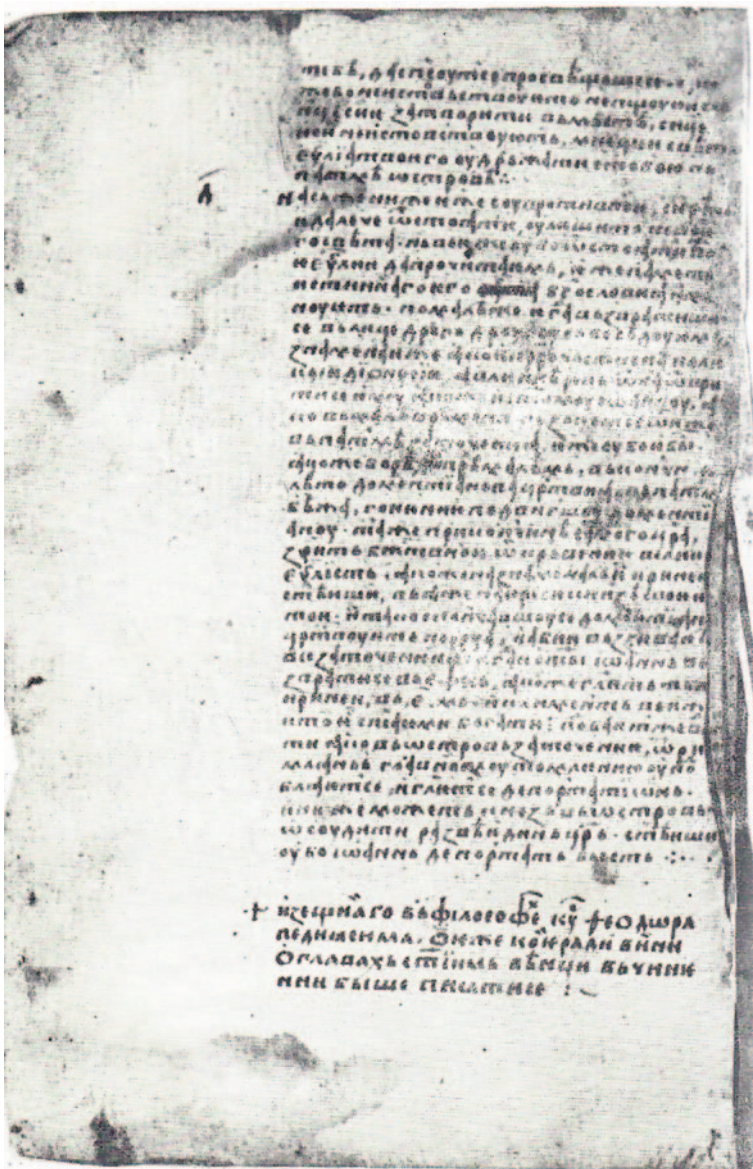
²⁶ Александар Гиљфердинг, *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*. С руског превео Бранко Чулић, Сарајево 1972, стр. 283.

Rukom A. Giljferdinga bilo je zapisano: „Drugog dana, rano ujutro, krenusmo iz Dovolje da bismo vidjeli drugu zapuštenu bogomolju u Kolašinu – manastir Sv. Arhanđela Mihaila, koji takođe leži na Tari. On je davno opustio, ali su me uvjerali da se u njemu sačuvalo mnogo starinskih knjiga. Ovoga puta me iskazi stanovništva nisu prevarili, i put je bio dobro nagrađen. Nađosmo prilično lijepu crkvu razbijenih vrata, provaljenog krova na mnogo mjesta, oštećenog ikonostasa, ali u oltaru, na sačuvanoj sv. trpezi, ležale nekoliko rukopisa, dok je velika količina drugih bila rasuta oko prijestola. Pohlepno pregledah nesretne knjige, koje su, zbog vlage, predstavljale masu čvrsto slijepljene hartije, i na osnovu *ius primi occupantis*, izabrah ono što mi izgledaše najdragocnije. Na žalost, nisam sve mogao ponijeti, jer ne imadoh teretnih kola, a s druge strane, da bih ponio ono što sam izabrao, morao bih angažovati slugu i kavaza i cio tovar privezati za sedla njihovih konja. Morao sam zato ostaviti za hranu miševima i plijesni, ili za plijen budućem putniku, pun krug mineja i drugih bogoslužbenih knjiga pisanih u XVII vijeku“.

²⁷ Ђорђе Трифуновић, *Писац и преводилац инок Исаија*, стр. 33.

²⁸ О манастиру Св. Арханђела Мхила код Ђурђевића Таре погледај: Чедомир Марковић и Рајко Вујичић, *Споменице културе Црне Горе*, Нови Сад 1997, стр. 313; Василије Спасојевић, *Божји храмови на тлу Црне Горе*, Цетиње 2003, стр. 247.

Sve do danas ovaj najstariji evidentirani prepis slovenskog prevoda *Areopagitike* u rukopisu iz zbirke Giljferdinga br. 46 je veoma dobro sačuvan na 329 listova, a iz samog kodeksa su otkinuti listovi s početka i kraja rukopisa. Zato nije bio sačuvan i najstariji prepis književno-ljetopisnog zapisa Isaije Serskog, gdje je izvorno zapisao podatke o procesu slovenskog prevođenja, narudžbi serskog mitropolita Teodosija, kao i o istorijsko-ljetopisnom svjedočanstvu o stradanju hrišćana nakon Maričke bitke 1371. godine. Listovi sa prepisom ovog originalnog sastava su bili otkinuti i odnešeni u dosad nepoznatom pravcu. Isto tako nije poznato kada se dogodilo otuđivanje najstarijeg prepisa književno-ljetopisnog sastava Isaije Serskog: da li dok se rukopis još nalazio na Svetoj Gori, ili kada je bio donešen na čuvanje u crnogorski manastir Sv. Arhandela Mihaila kod Đurđevića Tare? U kasnijim sačuvanim prepisima slovenskog prevoda zbornika sa slovima Pseudo-Dionisija Areopagite ovaj originalni književno-ljetopisni sastav Isaije Serskog uglavnom se evidentira kao Pogovor (odnosno, Posleslovije), ali i u drugim rukopisima isti prepisani zapis se srijeće i kao svojevrsan Predgovor. Za naučna istraživanja bi bilo od izuzetne važnosti da je prepis u rukopisu iz zbirke Giljferdinga br. 46 sa originalnim književnim zapisom bio sačuvan, ili da je barem bio pronađen i identifikovan kao otkinuti fragment. U takvom slučaju bi bilo omogućeno da se uradi njegova komparativna tekstološka analiza sa kasnijim sačuvanim prepisima, koji su uglavnom sa ruskom provenijencijom ruske književnoistorijske i prepisivačke tradicije i koji datiraju iz perioda između XV i XVII vijeka. Zato i ostaje otvoreno pitanje, u kojoj je mjeri *Priča o razaranju Makedonije od Turaka 1371. godine* Isaije Serskog pretrpjela kasniju tekstološku kompilaciju i sadržinsku adaptaciju prilikom prepisa u ruskoj književnoistorijskoj sredini?

Najstariji sačuvani prepis *Areopagitike* (Sankt Peterburg, Ruska nacionalna biblioteka, Giljferdingova zbirka br. 46), list 3286 – sa podatkom o zastupljenosti originalnog djela serskog filozofa Teodora Padijasima, savremenika Isaije Serskog.

Istraživanja Bonja St. Angelova su evidentirala 25 prepisa književno-ljetopisnog zapisa Isaije Serskog.²⁹ Ruski slavist Aleksandar Vosotkov je 1842. godine prvi put objavio njegov prepis identifikovan u rukopisu iz zbirke moskovskog Rumjancovskog muzeja, pod inv. br. 93 (sadašnja Ruska državna biblioteka).³⁰ Ovaj rukopis se datira u XV vijek, a prepis originalnog zapisa Isaije Serskog koji se u njemu nalazi smatra se najstarijim sačuvanim. Jezička analiza rukopisa upućuje na južnoslovensku provenijenciju, sa vjerovatnim porijeklom iz Makedonije. Upečatljive su izvjesne ruske jezičke i pravopisne primjese u prepisu književno-ljetopisnog zapisa Isaije Serskog, što upućuje na evidentnu već izvršenu rusku tekstološku kompilaciju na južnoslovenskom protografu. Ubrzo je u slavistici ovaj originalni književno-ljetopisni sastav postao aktuelan, pa je 1845. godine i Franc Miklošič objavio njegov drugi prepis iz XVI vijeka – evidentiran na listovima 8 i 9 rukopisnog zbornika iz Bečke dvorske biblioteke pod inv. br. 14 (sadašnja Austrijska nacionalna biblioteka u Beču).³¹ Kasnije je i Aleksandar Jacimirski ponovo objavio Bečki prepis koji je afirmisao Franc Miklošič,³² pa zajedno sa Moskovskim prepisom koji je objavio Aleksandar Vostokov oni i do danas predstavljaju osnovne izvore u istraživanjima. Oba prepisa je paralelno objavio i Bonju St. Angelov.³³

²⁹ Pogledaj: Боню Ст. Ангелов, *Из старата българска, руска и сръбска литература*. Книга II, София 1967, str. 150–151.

³⁰ А. Востоков, *Описание русских и словенских рукописей Румянцовского музея*, Спб. 1842, str. 161–163.

³¹ Franz Miklosich, *S. Ioannis Chrysostomi homilia in ramos palmarum*, Vindobonae 1845, pp. 69–72.

³² Александър И. Яцимирски, *Описание южнославянских и русских рукописей заграничных библиотек*, I, Сборник ИОРЯС, т. ХСVIII, Петроград 1921, str. 142–145.

³³ Боню Ст. Ангелов, *Из старата българска, руска и сръбска литература*. Книга II, str. 157–161.

Prevodilačko i prepisivačko djelo Isaije Serskog se šire u medievalistici ostavlja na neki način sa strane zbog većeg interesovanja prema originalnom sastavu i njegovom zapisu, koji je napisao na kraju nakon završetka prevoda *Areopagitike* – u formi dužeg filološkog i istorijsko-ljetopisnog književnog sastava.

Prvi dio ovog originalnog sastava Isaije Serskog ima filološki karakter, u kojem se iznose podaci o prirodi slovenskog književnog prevoda – ali i o književnom stvaralačkom procesu, kao i o teškoćama sa prevodom teološko-mističnih djela Pseudo-Dionisija Areopagite. Osnovne poglede Isaije Serskog prati kritička interpretacija i konkretni osvrti ka ličnim iskustvima iz tek završenog slovenskog prevoda. Istovremeno se u kontekstu njegovih ličnih pogleda mogu protumačiti i za to vrijeme nove tendencije književnog prevođenja sa vizantijskog na crkvenoslovenski jezik. Između ostalog je zapisao: *Греческыи ѡ ѡззыкѣ ѡво ѡво ѡ Бѣга исперва хѡдоженѣ и пространѣ быѣ, ѡво же и ѡ различниѣ по временех ѡвомоу дрець оуѡциренѣ бысть. Нашѣ же словенскыи ѡззыкѣ ѡ Бѣга добрѣ сътворенѣ бысть, понеже всѣ елика створи Бѣ, сѣла ѡ добра, нѣ оуѡишеніемѣ ѡвооученіа ѡвооучѣвѣх сѡва моу жеи хѡтросѣи ѡкоже ѡнѣ не оуѡдостоисѣ.*³⁴ („Jer grčki jezik, jedno, od Boga isprva vešt i prostran bi, a, drugo, i od raznih po vremenu ljubitelja premudrosti usavršen bi. A naš slovenski jezik od Boga dobro stvoren bi, jer sve što stvori Bog veoma je dobro. No, onaj koji je lišen ljubavi za učenjem čestoljubivih reči, ne udostoji se veštine muževa“).³⁵ Ove i slične konstatacije Isaije Serskog posredno slijede apologetski i strukturni kliše traktata *O slovima* (O pismenehq) Crnorisca Hrabara. Važno je napomenuti da je navedeno Pripiratelnoe slovo Crnorisca

³⁴ Ibidem, str. 157; Ѓорги Поп-Атанасов, Илија Велев и Маја Јакимовска-Тошиќ, *Творци на македонската литература (IX-XVIII век)*, стр. 147–148.

³⁵ Ѓорђе Трифуновић, *Писац и преводилац инок Исаија*, стр. 84.

apologetski branilo preimućstvo staroslovenskog jezika i slovenskog pisma glagoljice u odnosu na vizantijskogrčki jezik i pismo u bogoslužbi i književnosti.³⁶ Zato je, s druge strane, Isaija Serski uzdizao vizantijskogrčki jezik kao umjetnički uzdignutiji za književno stvaralaštvo – nasuprot slovenskom, koji je za njega bio bogonadahnuti sveti jezik i služio je uglavnom za bogoslužbenu namjenu. Ovakvo lingvističko tumačenje od strane monaha Isaije treba povezivati sa njegovom konkretnom posvećenošću procesu prevođenja, odnosno – ističući pristup dosljednijeg prenošenja vizantijskogrčkog književnog originala i vjernog praćenja njegove stilske razvojne designacije u književnosti, podstaknute uticajima isihastičkog misticizma. Zato i ne treba tumačiti kao slučajan njegov prilagodljiv pristup na koji način duhovno, stvaralački i poetički pristupiti dogmatskom i književnom prevodu. Izuzetna književna nadarenost Isaije i njegova stilska vještina suvereno su došle do izraza u originalnom književno-ljetopisnom sastavu, poznatom i kao *Priča o razaranju Makedonije od Turaka 1371. godine*. Mislimo prije svega na prefinjeni hagiografski princip pričanja, transparentne izraze, stilske figure psaltirskog tipa, sinonime, poređenja, kontraste, metonimije, i sl. Dalje dolaze do izražaja još: umješnost da se odaberu pravilna značenja riječi, načini prenošenja grčkih riječi, glasovna (fonološka) iznijansiranoost tuđih riječi naspram slovenskih u etimologiji i u semantici – karakteristične za stil *плетение словес* (odnosno „kićenje riječi“, ili „pletjenje riječi“).³⁷ Sadržina drugog pasusa prvog dijela sastava predstavlja svojevrsno pohvalno slovo

³⁶ Илија Велев, *Историја на македонската книжевност*. Том 1. *Средновековна книжевност*, Скопје 2014, str. 173–175.

³⁷ Владимир Мошин, *Стил старе српске прозе*, Во: Ђорђе Трифуновић, *Стара књижевност*, Београд 1972, str. 178; Malik Mulić, *Srpski izvori „Pletenija sloves“*, Sarajevo 1975; Илија Велев, *Македонскиот книжевен XIV век*, Скопје 1996, str. 382.

serskom mitropolitu Teodosiju, kao inicijatoru Isaijinog prevoda *Areopagitike* – ali i samog Areopagite, čiji su jezik i učenje bili korisni za slušanje, a njegovo žitije bilo dostojno podstreka. Ovakvi oratorsko-prozni i retorički opisi u spomen i slavu mitropolita Teodosija i sv. Areopagite su bili zapisani u funkciji afirmacije isihastičkog misticizma, čije je učenje Isaija praktikovao i monaški u svetogorskim isposnicama.

Za ovu istraživačku priliku posebnu pažnju predstavlja drugi dio Poslijeslovlja Isaije Serskog, koji iznosi istorijska svjedočanstva o odvijanju i posljedicama Maričke bitke 1371. godine. Usljed književnostvaralačkog izraza kojim su napisane ljetopisne bilješke Isaijine, one se šire u naučnom tumačenju imenuju i naslovom *Priča o razaranju Makedonije od Turaka 1371. godine*. Ovom prilikom je važno istaći da je riječ o neposrednom svjedočanstvu o aktuelnom istorijskom događaju, koji opisuje savremenik blizak crkvenom i vladarskom krugu samostalne Serske državne hijerarhije. To zaključujemo i iz razumijevanja impresije neposredno doživljenog događaja – bitke pored rijeke Marice kod Černomena 1371. godine. U književno-ljetopisnom zapisu Isaija Serski nije vršio dokumentarističko registrovanje faktografije prema standardnom klišeu vizantijskih hroničara, već je dokumentovao događaj kroz književnostvaralački izraz jednog presudnog istorijskog momenta, koji je imao odlučujući uticaj na spokojni život tamošnjeg hrišćanskog stanovništva u Makedoniji i šire na Balkanu. Zato se i u sadržini zapisa javlja estetski doživljena grozničava atmosfera poraza hrišćanskih vojski, predvođenih braćom Jovanom Uglješom i Dimitrijem Vukašinom. Sami opis bitke ima istaknuto melanholični narativ, koji objašnjavamo kao izraz autorove psihološke potištenosti i brige.

U sadržini književno-ljetopisne priče Isaije Serskog navodi se da su se združene vojne snage braće Uglješe i Vukašina „uputile u Makedoniju da prognaju Turke“ (И поидоша в Македонію, на изгнаніе Турькь). Napominjemo da se konkretno nije radilo o

etnogeografskim prostorima Makedonije, već o nazivu vizantijske vojno-administrativne teme koja je bila imenovana kao „Makedonija“ – a nalazila se u regionu na zapadu Trakije i u Adrijanopoljskoj oblasti, gdje se i odvijala tzv. Marička bitka u blizini Jedrena 1371. godine. Treba reći da je vizantijski imperator Vasilije II pokrenuo političku inicijativu za reintegraciju balkanskih prostora. Politički cilj Vizantije bio je da se osujete impresije stanovništva u Makedoniji o već uništenom i osvojenom slovenskom vladarstvu Samuilovom, kao i da zaštiti vizantijski makedonizam od slovenizacije. Zato je inicirao radikalne promjene prilikom imenovanja teritorija i stanovništva iz etnogeografske Makedonije i okolnih balkanskih zemalja. Pritom je i veći dio makedonske teritorije bio organizovan u posebnoj temi (u rangu katepanata ili dukata), preimenovan nazivom „Bugarska“. Istovremeno je i osnovni dio geografske teritorije Bugarske bio organizovan u drugoj preimenovanoj temi, nazvanoj „Paristrion“ ili „Pardunavon“.³⁸ Na taj način su u Makedoniji počeli čak da se potiskuju i etnonimi „Sloveni“ i „slovenske zemlje“, koji su ranije postali dominantni pod uticajima Svetoklimentove Ohridske duhovne i književne škole i slovenskog vladarstva cara Samuila. Upečatljivo je naglasiti i to da su u književno-ljetopisnoj priči Isaije Serskog vojske serskog despota Jovana Uglješe i pilepskog kralja Dimitrija Vukašina navođene kao „srpske“, iako su oni samostalno vladali i nijesu bili savladari sa

³⁸ Pogledaj: Митко Б. Панов, *Македонија и Македонците во византиската историографија (VI-XI век): перцепција, претстава и конструкција*, -U: *Македонскиот идентитет низ историјата*, Институт за национална историја, Скопје 2010, стр. 43–66; Илија Велев, *Погледи кон македонската културноисториска традиција*, Скопје 2021, стр. 111–113; Илија Велев, Уште едно навраќање кон толкувањата на изворите за св. Климент Охридски, *Прилози*, XLVI/2 при МАНУ – Одделение за лингвистика и литературна наука, Скопје 2021, стр. 182.

posljednjim srednjovjekovnim srpskim carom Urošem (1355–1371). Ovakve prilike objašnjavamo kao uobičajene i za sadržine vizantijskih hronika, gdje se imenovanja zemalja i naroda navode prema istorijskim i globalnim vojnim podaništvima.

Opise događaja Maričke bitke 1371. godine Isaija Serski nije pisao dokumentaristički-ljetopisno, već je manifestovao književnostvaralački odnos iznošenjem tema stradanja i surovih nevolja – slijedeći autorski kliše vizantijskih istoriografa i hroničara. Stvaralačka koordinacija Isaije Serskog prilikom opisa stradanja izvorno se može identifikovati u *Žitiju sv. mučenika Gordija*, koje je napisao ranohrišćanski crkveni otac Vasilije Veliki (oko 329–379), ali i iz crkvenopoetskih i molitvoslovnih djela njegovog savremenika Filoteja Kokina (oko 1300–1379), koji je kao očevidac bio neposredno inspirisan stradanjima prilikom ratnih događaja u Makedoniji i Trakiji. U tom kontekstu se može izvršiti izvjesna komparativna tekstološka analiza između književno-ljetopisnog zapisa Isaije Serskog sa djelima Filoteja Kokina, poput: *Kanona o opštoj nevolji*, *Kanona o žalosti i nevolji*, *Kanona protiv bezbožnika*, *Kanona protiv osvajača* – ili, *motitvoslovlja protiv nevjernika*, *za oslobađanje zatvorenika*, *o opštim nevoljama*, itd.

Književno-ljetopisni sastav o Maričkoj bici 1371. godine Isaije Serskog je svoju popularnost izgradio ne samo kao važno svjedočanstvo očevica i savremenika toga istorijskog događaja, već je i šire u južnoslovenskoj i ruskoj književnoj tradiciji njegova sadržina počela da služi kao tekstološki obrazac za pisanje sličnih književno-ljetopisnih sastava. Još između 1505. i 1523. godine Isaijin književno-ljetopisni sastav je poslužio književniku Spiridonu-Savi kao strukturni i tekstološki obrazac prilikom pisanja njegove *Poslanice*, koja je u periodu do 1547. godine poslužila i kao jedan od izvora za sastavljanje poznatog

ruskog djela *Сказание о князьях Владимирских*.³⁹ U prosvjetiteljskom periodu je ova ljetopisna priča Isaije Serskog bila korišćena kao izvor za kompilaciju i u nekim prepisima srpskih rodoslova, kakav je bio primjer sa tzv. *Triodikom* koji je sastavio monah Radoslav 1702. godine u Mađarskoj.⁴⁰ Svojevrsan tekstološki odraz evidentira se i u jednom ljetopisnom zapisu u zborniku prepisa slova različitih crkvenih pisaca, gdje se opisuje vojno prodiranje turskih vojski u ugarske zemlje 1598. godine.⁴¹ Isto tako, 1792. godine i književnik Spiridon Rilski se poslužio djelovima književno-ljetopisne priče Isaije Serskog kada je pisao djelo *Исторія во кратцѣ о болгарскомъ народѣ славенскомъ*.⁴² itd.

Ovaj originalni filološki i književno-ljetopisni sastav Isaije Serskog je objavljivao više puta u naučnoj literaturi. To je rađeno objavljivanjem prema sačuvanim prepisima u docnijim rukopisima, a sadržina je prenošena na crkvenoslovenskom jeziku i i reformisanim crkvenoslovenskim pismom. Najčešće su objavljivani originalni crkvenoslovenski tekstovi iz

³⁹ P. П. Димитриева, *Сказание о князьях Владимирских*, Москва – Ленинград 1955, str. 166–167.

⁴⁰ Đorđe. Sp. Radojičić, *Antologija stare srpske književnosti (XI-XVIII veka)*, Beograd 1960, str. 82.

⁴¹ Леонид, Славяносербские книгохранилища на святой Афонской горе, *Чтения в Императорском Обществе Истории и Древностей Российских* при Московском университете, кн. 1, 1875, str. 45. Цитат според: Боню Ст. Ангелов, *Из старата българска, руска и сръбска литература*. Книга II, София 1967, str.154–155.

⁴² Васил Н. Златарски, *Исторія во кратцѣ о болгарскомъ народѣ словенскомъ*, София 1900, str. 90; Боню Ст. Ангелов, *Из старата българска, руска и сръбска литература*. Книга II, str. 156.

gorepomenuta dva prepisa: najstariji tzv. Rumjancovski iz XV vijeka (koji se čuva u Ruskoj državnoj biblioteci u Moskvi, inv. br. 93) i kasniji tzv. Bečki iz XVI vijeka (koji se čuva u Austrijskoj nacionalnoj biblioteci u Beču, inv. br. 14). Istovremeno, za širu čitalačku publiku su objavlјivana i prezentovana u prevodima na više savremenih jezika, među kojima i na savremenom makedonskom jeziku. Ovom prigodom ćemo i mi ponovo objaviti crkvenoslovenski tekst iz Rumjancovskog prepisa, jer je uglavnom prema njemu urađeno više relevantnih naučnih komentara, analiza i tumačenja – a prema njemu je rađena i većina prevoda na savremene jezike.⁴³

Понеже оубо мнози пред многими времени и лѣты и по различных мѣстѣх вѣрѣтошасѧ въ словѣнскомъ нашемъ языцѣ, прелагающе бжественѧ писанїа ѿ многопремощаго и хрдожнаго, сѣлау скѣпаго еллинскаго языка въ нашъ языкъ, ихже имена не члкъы такмъ вѣдома соут, но въ книгахъ паче живыхъ бгомъ написанна соуть, ихже послѣжде и лѣти и наказанїемъ и хрдожьствомъ разѣма еллинскаго языка ваще же двѣрими дѣлы. И к вечерѣ слѣичнаго днѣ захода седморичнаго рекѣ вѣка и моеѧ жизни скончанїа, слоучисѧ и мнѣ навикнѣти мало греческаго языка толико, елико мѡци ми разѣмѣти скѣпость того и тажесть прелоганїа ѿ оногѧ в нашъ языкъ. Греческы бѡ языкъ ѡво ѣво ѿ бга исперва хрдоженъ и пространъ быѣ, ѡво же и ѿ различныхъ по временехъ лубомощадрецъ оуцхщренъ бысть. Нашъ же словенскы языкъ ѿ бга добрѣ сътворенъ бысть, понеже всѧ елика створи бѣ, сѣлау добра, нѣ оулишенїемъ лубооченїа лубочствыхъ слава

⁴³ Isto smo uradili i ranije prilikom pisanja o Isaiji Serskom, kao jednom od tvoraca makedonske književnosti između IX i XVIII vijeka. Pogledaj: Ѓорги Поп-Атанасов, Илија Велев и Маја Јакимовска-Тошиќ, *Творци на македонската литература (IX-XVIII век)*, Скопје 2004, str. 147–149.

Pogledaj још i код: Боню Ст. Ангелов, *Из старата българска, руска и српска литература*. Книга II, Софија 1967, str. 157–161.

моу жеи хытлости такоже ѡнъ не оудостоиса. И оубо колико любо
аще Ѡ оного навикох, не хотѣх коснѣтиса соуцих паче мене, рекше,
прелагати Ѡ греческаго языка в нашъ, по реченномъ: высочаиших
тебе не ищи и глаубочаиших тебе не испытѣи; боася и ѡного, еже
пострадаша и въ ветхѡм и новѣмъ писани, иже превѣдаше,
дерзостнѣ смѣаше бжѣственныхъ прикоснѣтиса. Но ѡбаче бжѣственным
симъ моужем, превѣщенным, глѡ, митрополитѡм бгоспсенаго
града Сира кур Ѡеѡдосѣемъ и пречестным принѣжденъ вых на
превожденіе. И в лѣпотѣ во, мню, бѣ таковомъ моужю, иже Ѡ
ангѣлъ комоу повелѣ Діѡнісію просвѣщеніе прѣемлющюу, без
расѣжденія повинѡутиса. Сѡи во оубо истиньныи бжѣи члѣкъ, аще и
кто дрѣгги, житіе оубо сладко слышатиса имаше, спсительнѡ же
подражати се и полезно. Не токмо во языкъ въ оученіи имаше
полезенъ слышацим, но и житіе много множае подражающимъ
полезно. Паче же подобает ми истинное рещи, елико языкъ оубо
внегда глѣти неѡподоблемъ имаше, толико и житіе внегда
твориті, есть непостижимо. Всегда во и присно по апслѣ: заднѡ
забывайте, на преднѡа дѣланія и видѣніа простирашеся. И сице
свѣтлое любочѣтна и любимѣніа и премѣдрости, вкѣпѣ съ
милостынею имаше, тако не многихъ быти вторыи. И сице ѡномъ
блженѡмъ сіа и ина не мала, елика къ бгосгожденію приходѡщѣ,
и многихъ симъ совѡю дѣланіи оучащю.

Азъ же не продрѣзнѣвъ, ни же на свою крѣпости слова и разѣма
надѣася, не боуди то, но симъ, такоже рѣхъ, поноужденъ бывъ,
и на того бгосомолителныа и стѡм молитвы надѣася, почах и
преложих стго Діѡнісіа Превпагита, споспѣшеніемъ и ездодомъ или
ѡкоупомъ сего стго ми влѣдкы и застоупника. И ина прежде сего
преложих, и по семь, елика всецедрыи стѡми его молитвами дасть
Бѣ. Бою же са рещи, тако азъ преложих стго Діѡнісіа, аще и
преложих его, сматраа непостижимѡю не малы высотѣ бгословіа и
стго краинною премѣдрѡѣ, и тинѣ моих грѣхѡв добрѣ съвѣды.

Книгоу же оубо сію стго Діѡнісіа, гаглѡ, в добра оубо времена
почах, егда бжѣственным оубо цркѡи и Стѡа Гора раеви подобнѣ

цвѣтахъ, такоже нѣкыи садъ, при источницѣхъ присно напаемь. Свершихъ же тоу въ злѣише всѣхъ злыхъ время, когда егда угнѣви Бѣ христіане западныхъ странъ. И подвиже деспод Оуглеша вса сервьскыи и греческыи войска, и врата своего Волкашина краала, и иныи велможа многыи, нѣгдѣ до шестидесатъ тысячъ извбранныи войска. И поидоша в Македонію на изгнаніе Торькъ, не сдѣвше тако гнѣвѣ бжїю никтоже мщеничъ противѣ стати. Тѣхъ оубо не изгнаша, но сами ѿ нихъ оубѣени быша, и тамо кости ихъ падоша и непогрѣвени пребыша, и много многое множествомъ. Сѣво оубо въ встрѣемь меча оумроша, вбоже въ заплѣненіе ведено бысть, нѣцїи же ихъ и гонезноуше, прїидоша. И толика нѣжда и злоютыи вѣликии вса грады и страны западныи, елико ни же оуши слышаста, ни же вчи видѣста.

По збїенїи бо мѣжа сего храбраго деспота Оуглеша просыпашася измаилтане и полетѣша по всеи земли такоже птица по въздѣху. И вѣхъ оубо ѿ христїанъ мечемъ закалахъ, вѣхъ же въ заплѣненіе ѿвождахъ, а вставшихъ смѣрть безгодна поже. Сѣ смерти же вставша, гладомъ погоублени быше. Таковыи бо гладъ бысть по всѣхъ странахъ, яковыи же не бысть по всѣхъ странахъ ѿ сложенїа мирѣ, ни же потомъ таковыи, Хѣ милостивыи, да вѣдетъ. Я ихъ же гладъ не погоуби, сїхъ, поплѣченїемъ бжїимъ, воцїи ноцїю и днїю нападаючи, смѣдахъ. Оубы, оумилень позоръ вѣ видѣти. Сѣста земля всѣхъ добрыи поустыи: и людеи, и скотъ и иныхъ плодѣ. Не вѣ бо кнѣса, ни вожда, ни наставника в людехъ, ни избавляюща, ни спѣсающаго, но вса исполнишася страха измаилтскаго, и срѣца храбраа доблественыхъ моужей въ женъ славишася срѣца приложишася.

В то бо время и (племѣ) сервьскыи господъ седми, мнью, рѣдъ конецъ прїать. И въистинѣ тогда оублажахъ живїи прежде оумршихъ. И вѣрзїте ми, не азъ, иже невѣжда по всемъ есмь, ни и внѣ, премѣдрыи въ елинѣхъ Ливанїе, не бы могъ писанїемъ представити ноуждоу, яже постиже христїанъ западныхъ странъ. Хотѣи же оубо преписовати и прочитати сїю книгъ, милостиви

и незазорливи, молюса, боудите мои оума немощи и недостаткоу. И сами, понеже и вы чѣвци и чѣческим подлежаще, тако требвете мѣсти ѿ Бга и прощеніа ѿ члѣкь, прощенію вашему и мене сподоблите, оу Бга испрашающе оставленіе безднѣ моего шканьства грѣхум.

И има же въ инныхъ мене худаго, аще хоцещи оувидѣти, начало томоу есть шмеричное число, среда же двшсотное и первое, кшнецъ же десато съ единѣмь закончеваетьса. Лѣто же тогда течаше .᠑. - ное .й. - сотное .б. и .д. е, (6879=1371) индиктион .д. Давшемъ же Бгоу и начати сѣа и свершити блгонзволшемъ слава, честь и поклананіе в бесконечныхъ вѣкы, аминь.

Za širi krug naučnih i kulturnih čitalaca časopisa *Matica* u izdanju Matice crnogorske iz Podgorice, tekst sa sadržinom filološkog i književno-ljetopisnog zapisa Isaije Serskog prilažemo i u prevodu sa crkvenoslovenskog na savremeni srpski jezik, prevedenog i objavljenog još 1980. godine od strane Đorđa Trifunovića.⁴⁴ U ovom slučaju smo samo izvršili transliteraciju sa ćiriličnog na latinično pismo.

⁴⁴ Tekst preuzet od: Ђорђе Трифуновић, *Писац и преводилац инук Исаија*, Крушевац 1980, str. 84–86.

Tekst književno-ljetopisnog zapisa Isaije Serskog je preveden i na savremeni makedonski jezik, a uradio ga je Mihajlo Georgijevski još 70-tih godina prošlog vijeka. Pogledaj: Михајло Георгиевски, Исаија Серски и неговиот историско-литературен расказ за преведувањето на богослужбените книги од грчки на словенски и за поробувањето на Македонија од Турците во 1371 година, *Современост*, бр. 4–5, Скопје 1976, str. 195–204; Михајло Георгиевски, *Прилози од старата македонска книжевност и култура*, Скопје 1997, str. 24–26.

Prevod Mihaila Georgijevskog je bio objavljen i sa naše strane 2008. godine, u prvom tomu od 135 tomova Makedonske književnosti – projektu Vlade republike Makedonije. Pogledaj: *Македонска книжевност IX-XVIII век*. Избор, редакција, предговор, книжевно-историски коментари и белешки д-р Илија Велев, Битола 2008, str. 250–253.

„Mnogi su se pre mnogo vremena i godina i po različitim mestima našli u našem slovenskom narodu da prevode božanstvene spise sa mnogopremudrog i veštog i veoma vrednog jelinskog na naš jezik, čija imena ljudima nisu samo poznata, već su i u knjige živih, štaviše, Bogom napisana. Posle njih po godinama i po vaspitanju i po veštini umnosti u jelinskom jeziku, i više po dobrim delima, u večeri sunčanog dana, na zalasku sedmoga, da kažem, veka i skončanja mojega života – dogodi se i meni da naučim malo grčki jezik⁴⁵ toliko, koliko da mogu razumeti dragocenost njegovu i težinu prevođenja sa njega na naš jezik. Jer grčki jezik, jedno, od Boga isprva vešt i prostran bi, a, drugo, i od raznih po vremenu ljubitelja premudrosti usavršen bi. A naš slovenski jezik od Boga dobro stvoren bi, jer sve što stvori Bog veoma je dobro. No, onaj koji je lišen ljubavi za učenjem čestoljubivih reči, ne udostoji se veštine muževa. Ma koliko da od onoga naučih, ne htedoh kosnuti se stvari iznad mene, to jest, prevoditi sa grčkog jezika na naš, prema rečenome: više od tebe ne išti i dublje od tebe ne ispituj, bojeći se i onog kako postradaše u Starom i Novom zavetu oni koji vređajući slobodno, smedoše božastvenog se dotaknuti.

No, ipak, božastvenim ovim čovekom, preosvećenim, velim, mitropolitom bogospasavanog grada Sera, kir Teodosijem prečasnim, prinuđen bih na prevođenja. I bejaše kako dolikuje, mislim, bez razmišljanja povinovati se takvom čoveku, koji od anđela, po velikom Dionisiju, posvećenje primi. Jer ovaj istiniti Božiji čovek, kao iko drugi, život imaše, da je slatko slušati, a spasonosno podražavati (mu) i korisno. Ne samo što jezik u učenju imaše koristan za slušaocce, nego i život mnogo više koristan za podražavaocce mu. Pa, štaviše, istinu da kažem: koliko jezik imaše neusporediv kada govori, toliko i život

⁴⁵ Misli se na vizantijskog grčki jezik, sa kojeg su na crkvenoslovenski jezik prevedena bogoslužbena, propovijedna i djela vizantijskih crkvenih pisaca.

nedostizhan kada radi, jer vazda i uvek, po apostolu, ostavljajući što je ostrag, ovaj na dela i viđenja što su napred, posezaše. I tako imadaše svetlost častoljublja i ljubavi za učenjem i premudrosti zajedno sa milosrđem, da među većinom nije bio drugi. Tako je ovaj blaženi ovo i ne malo radno i ka ugađanju Bogu dolazio i mnoge je ovim sopstvenim delom učio.

Ja ne drznuvši se, niti u svoju moć reči i razuma izdajući se, jer nije to, već svim, kako rekoh, prinuđen bih, i na njegovu bogoumoljive i svete molitve nadajući se, počeh i prevedoh svetog Dionisija Areopagita s potpomaganjem i eksodom ili otkupom ovog svetog mi vladike i zastupnika. I drugo pre ovoga prevedoh, a posle ovoga koliko da svemilostivi Bog svetim svojim molitvama. Bojim se reći da sam preveo svetog Dionisija. Ako sam ga i preveo, posmatrajući nedostižnu ne malo visinu bogoslovlja i krajnju premudrost svetoga (Dionisija), blato mojih grehova dobro sam znao.

U knjigu ovu, svetoga Dionisija, velim, u dobra vremena, dakle, počeh, kada božastvene crkve i Sveta Gora raju podobie, cvetahu kao neki vrt kod izvori uvek napajan, a svrših tu u najgorim od svih zlih vremena, kada razgnevi Bog hrišćane zapadnih krajeva. I podiže despot Uglješa svu srpsku i grčku vojsku i brata svojega Vukašina kralja i druge mnoge velmože, negde do šezdeset tisuća izabrane vojske i pođoše u Makedoniju⁴⁶ na izgnanje Turaka, ne rasudivši da se gnevu

⁴⁶ Ranije smo u radu naglasili da u tekstu nije bilo riječi o etnogeografskom prostoru Makedonije, već od Vasilija II 1018. godine preimenovanom nazivu vizantijske vojno-administrativne teme „Makedonija“ – koja se nalazila u regionu zapadne Trakije i Adrianopoljskoj oblasti, gdje se odvijala tzv. Marička bitka u blizini Jedrena 1371. godine. Prethodno se u istoj rečenici kazuje da je pokrenuta cijela „srpska i grčka vojska“, a u stvari su u vojni pohod bile pokrenute samo vojske braće Uglješe i Vukašina – koji su upravljali Serskim Despotstvom i Prilepskim Kraljevstvom na etnogeografskim prostorima Makedonije, a koje su bile nezavisne u odnosu na

Božiju niko ne može suprostaviti. Te, dakle, ne izgnaše, već sami od njih ubijeni biše, i tamo kosti njihove padoše, i nepogrebeni ostaše, i veoma veliko mnoštvo jednih od oštine mača umreše, a drugih u ropstvo odvedeni biše: neki, pak, od njih utekavši, dođoše. I tolika nevolja i zlo ljuto obliše sve gradove i krajeva zapadne, koliko ni uši slušaše, niti oči videše.

Posle ubijanja hrabrog ovog muža, despota Ugleše, prosuše se Ismailjčani po čitavoj zemlji kao ptice po vazduhu, i jedne hrišćane mačem klahu, druge u ropstvo odvođahu, ostale smrt prerana pože, a smrti koji izbegoše, glađu pogubljeni biše. Jer takva glad bi po svim krajevima, kakva ne bi od stvorenja sveta, niti posle takva, Hriste milostivi, da bude. A koje glad ne pogubi, njih dopuštanjem Božijim vuci noću i danju napadajući, jeđahu. Avaj (Uvi), tužan prizor bejaše videti! Osta zemlji od svih dobara pusta – i ljudi i životinja i drugih plodova. Ne bejaše kneza, ni vođe, ni nastavnika među ljudima, ni izbavioca, ni spasioca, već se sve ispuni straha ismailjčanskog, i srca hrabra junačkih muževa u ženska najslabija srca pretvoriše se. U to vreme, mislim, i srpske gospode sedmi rod kraj primi. I, vaistinu, tada živi veličahu ranije umrle. I verujte mi, ne ja, koji sam nezalica u svemu, već i onaj premudri među Jelinima Livanije ne bi mogao pisanjem predstaviti nevolja koja postiže hrišćane zapadnih krajeva.

Oni koji hoće prepisivati i čitati svu knjigu, molim se, milostivi i bez srdnje budite prema mojega uma nemoći i nedostatku. Jer i vi sami ste ljudi i podležete onome što je ljudsko, da vam treba milosti od Boga i oproštaja od ljudi, te oproštaja vašega i mene udostojite, ištući kod Boga ostavljenje grehova (zbog) bezdana moje nevolje.

centralno srpsko vladarstvo u raspadanju. Vizantija je ostala vojno distancirana, čekajući ishod borbe – da bi u odnosu na njega opredijelili svoju političku poziciju. U nekim sačuvanim pisanim izvorima se lokalna osamostaljena makedonska vladarstva navode se kao „srpske zemlje“, u smislu ranije osvojenih teritorija u sastavu srednjovjekovne srpske države.

I ime među inocima mene jednoga ako hoćeš saznati, početak tome je osmi broj, sredina dvesta i prvi, a kraj deset sa jednim se završava (ISAIA). Godina je tada Tekla 6-tisuća 8-stotina 70 i 9-ta, indikt 9 (6879 = 1371). Bogu koji je dao da se ovo počne i blagoizvoleo da se svrši – slava, čast i poklonjenje u beskonačne vekove. Amin.“

Na kraju prilažemo i snimak s početka originalnog teksta književno-ljetopisnog zapisa Isaije Serskog u tzv. *Slovenskom prepisu* rukopisanom 1492, koji se danas čuva u Ruskoj nacionalnoj biblioteci u Sankt Peterburgu, inv. br. 165 (115).

